

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

**ПРОБЛЕМИ
ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
1917–1921 років**

Випуск 12

Київ—2016

Ігор Срібняк,
доктор історичних наук, професор,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
Ihor Sribnyak,
Doctor of Historical Sciences, professor,
Borys Grinchenko Kyiv University,
i.sribniak@kubg.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

**Таборове повсякдення курсантів та старшин
спільної юнацької школи Армії УНР в Каліші
(Польща) у першій половині 1922 р.¹
Cadets' and first sergeants' everyday camp life at
public youth school of the UNR Army in Kalisz
(Poland) in the 1st half of 1922**

Метою даної статті є реконструкція таборового повсякдення Спільної юнацької школи Армії УНР у таборі Каліш в першій половині 1922 р. Автор статті застосував принцип історизму, що дало йому можливість переосмислити різні аспекти таборового повсякдення інтернаціонального вояцтва Армії УНР та дійти до важливих узагальнень. При цьому ним використовувались проблемно-хронологічний та конкретно-історичний методи, поєднання яких дозволило найповніше реалізувати заявлену у статті мету дослідження. До основних результатів дослідження слід віднести цілісне відтворення окремих аспектів внутрішнього життя та діяльності постійного і перемінного

¹ Підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europę Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням Капітули Нагороди у складі 25 університетів та вищих шкіл Польщі.

складу Спільної юнацької школи з виокремленням такої важливої її компоненти як службові стосунки командування школи зі старшими військовими начальниками Армії УНР. У рамках досліджуваної теми перспективними для подальшого вивчення можуть бути такі напрями: діяльність Школи у другій половині 1922 і до середини 1924 рр., зміст військово-фахового навчання в ній, гуманітарна допомога юнацтву з боку благодійних організацій та тих випускників Школи, які виїхали для навчання до Чехословаччині, діяльність М.Шаповала на посаді начальника Школи та ін. Практичне значення досягнутих результатів полягає у тому, що синтезований в статті фактаж та висновки можуть бути використані під час проведення військово-патріотичної роботи в збройних силах України сучасної доби. Дана стаття є оригінальним дослідженням, цілком спертим на архівних матеріалах, опрацьованих автором у ЦДАВО України.

Ключові слова: Спільна юнацька школа, старшина, генерал, інтерновані, Армія УНР, Каліш.

The purpose of this article is the reconstruction of the camp everyday Joint youth school UNR Army camp in Kalisz in the first half of 1922. The author applied the principle of historicism, which gave him an opportunity to rethink various aspects of everyday life internment camp soldiers Ukrainian People's Republic Army (UPR Army) and reach important generalizations. Thus it used problem-chronological and concrete historical methods, the combination of which allow fully implement the article stated purpose of the study. The main results of the study should include integral reproduction of certain aspects of domestic life and work of constant and variable composition of the Joint youth school of distinguishing such an important component of a service relationship with the senior command of the military school heads UPR Army. Within the perspective of the subject for further study might include areas: School activities in the second half of 1922 and until mid 1924, the content of professional training there, humanitarian assistance to young people by charitable organizations and those graduates who went to study in Czechoslovakia, M.Shapoval activities as head of the School and

others. The practical significance of the results achieved is that the article facts synthesized and conclusions can be used during the military-patriotic work in the armed forces of modern day Ukraine. This article is an original research, fully supported by the archival materials processed by the author in Central State Archive of higher authorities and management of Ukraine.

Keywords: *Joint youth school, officer, general, interned, UPR Army, Kalisz.*

Вивчення даної дослідницької теми було розпочато виходом монографії про обставини перебування інтернованої Армії УНР у таборах Польщі першої половини 1920-х рр., один з розділів якої («Військова-фахова і культурно-освітня робота в Армії УНР») містив стислу інформацію й про діяльність Спільною юнацької школи (СЮШ або Школа)². Ілюстративний матеріал до цієї книги, зокрема світлини генералів Армії УНР, був у свій час люб'язно наданий істориком Я.Тинченком – автором широковідомого науково-популярного видання про офіцерський корпус Армії УНР³, який між тим не вважав за потрібне згадати про «Обеззброєну, але нескорену» у своїй книзі, хоча отримав перші інформації про діяльність військових шкіл Армії УНР (за доби її інтернування) саме з цієї монографії.

Водночас слід відзначити, що поданий ним в «Офіцерському корпусі...» нарис історії Спільної юнацької школи Армії УНР⁴ не дає цілісного уявлення про специфіку функціонування згадуваного навчального закладу Армії УНР, бо Я.Тинченко обмежився використанням лише невеликої частини архівних джерел з фондів ЦДАВО України, подаючи натомість дуже обширні

² Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.). – Київ-Філядельфія, 1997. – С.56-57.

³ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – К., 2011. – Кн.2. – 424с.

⁴ Тинченко Я. Вказ.праця. – С.196-205.

витаги-цитати з мемуарної літератури⁵, а також з однієї з доповідей начальника СЮШ М.Шаповала Голові Директорії та Головному Отаманові Військ УНР С.Петлюрі.

Такий підхід автора залишає дослідникам «таборової» історії вояків-українців широкі можливості для поновного звернення до цієї тематики з метою цілісного та об'єктивного відтворення обставин перебування інтернованих вояків Армії УНР у таборах Польщі, що може бути досягнуто тільки шляхом ретельного фактологічного забезпечення всіх проявів життя та діяльності таборян. Позитивним сигналом у цьому напрямку можна вважати кілька статей, що вийшли друком останнім часом⁶, проте вони знов таки потребують значно більшого джерельного наповнення.

Одним з важливих напрямків діяльності Державного Центру УНР в екзилі та командування інтернованих Військ УНР протягом усього періоду перебування українського вояцтва у таборах було впровадження військового навчання, при чому головна увага приділялася фаховій освіті старшинства. Практичного здійснення цього вимагали невідкладні потреби військового будівництва армії, бо через майже безперервні бої впродовж двох років перед цим, старшинський корпус Армії УНР практично не мав будь-якої нагоди для підвищення свого фахового рівня.

Разом з тим, інтерновані частини військ УНР потребували його поповнення, бо далеко не всі старшини (і, зокрема, старших рангів) мали стійкі державницькі переконання, відтак підготовка «молодого покоління» українського старшинства та заміщення ними відповідних посад дозволило би поліпшити мо-

⁵ Буткевич Л. Спільна військова юнацька школа // Тризуб. – Нью-Йорк, 1977. – Ч.81. – С.16-18; Отрешко-Арсський М. Военні школи армії УНР // Тризуб. – Нью-Йорк, 1973. – Ч.71. – С.9-11.

⁶ Див. зокрема: Голубничая Ю.В. Военные школы Армии УНР в Польше в 1921-1924 гг.: специфика функционирования и комплектования // Клио. – СПб., 2014. – № 5 (89). – С.123-129.

ральний стан армії, що було дуже важливо в умовах інтернування. Процес поповнення старшинського корпусу в Армії УНР відбувався завдяки діяльності фахових військово-освітніх установ загальноармійського значення, і насамперед – Кам'янецької пішої юнацької школи, яка була покликана у 6-ти місячний термін дати армії ґрунтовно підготовлених молодших старшин для заміщення посад до командира сотні включно.

Спочатку інтернування Школа перебувала у таборі Ланцут, але через невідповідні умови життя і побуту юнацтва на початку травня 1921 р. приймається рішення про її переведення до табору Вадовиці. Перед своїм від'їздом 2 травня 1921 р. СЮШ отримала 75 тис. марок польських «на подорож, допомогу й купівлю підручників» (15 тис. м.п. з цієї суми за вказівкою військового міністра на той час М.Омеляновича-Павленка були витрачені на потреби жіночої громади СЮШ)⁷, що дозволило хоча би мінімально і на дуже обмежений час задовольнити елементарні потреби юнаків та старшин постійного складу Школи.

Але очевидно, що цієї суми було недостатньо, що змушувало більшість старшин Школи «пускатися в різні приватні промисли», і лише частина постійного складу СЮШ сумлінно виконувала свої обов'язки командирів та вихователів юнацтва. Перманентні труднощі призвели до того, що «лінивий та деструктивний же елемент став виявляти себе з більшою силою, дезорганізуючи і утруднюючи і так тяжкі умовини праці»⁸. Зрозуміло, що це вимагало негайного реагування, і зокрема, прийняття часом складних рішень про усунення окремих викладачів зі Школи.

Важливим було й те, що весь цей час М.Шаповал докладав максимальних зусиль для «маргіналізації» російської мови в Школі (яка ще восени 1920 р. була там домінуючою), та зумів домогтись того, що «українська мова навіть поза службою і в

⁷ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.5-6, 14зв., 74.

⁸ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.74зв.

приватному життю стала панувати»⁹. У Вадовицях ця боротьба досягла свого апогею, бо «русифікаційна робота, що провадилась в таборі, російські газети, мова, пісні, бібліотека, агітація за ліквідацію і від'їзд до Французьких колоній [йшлося про запис до Французького іноземного легіону – *Авт.*]» не сприймалась юнаками Школи¹⁰.

Але брак усього самого необхідного підштовхував частину юнаків (за прикладом інших таборян) до пошуків сезонної роботи поза табором, що вимагало тимчасового переривання навчання. Юнаки пропонували, аби така перерва настала для всіх курсантів – у свою чергу польська влада висловлювала свою готовність використовувати юнаків на добре оплачуваних роботах. Але військовий міністр Уряду УНР не дав на це своєї згоди, пообіцявши натомість забезпечити Школу всім необхідним. Відтак Школа залишалась в таборі, коли майже всі інші таборяни виїхали, між тим жодних обіцянок не було виконано, і матеріальний стан юнацтва продовжував стрімко погіршуватись¹¹.

Між тим навчання у Школі тривало, і його безперервність дала можливість здійснити у липні 1921 р. у Вадовицях перший (в часі інтернування) випуск старшин, на якому був присутній Голова Директорії та Головний Отаман Військ УНР С.Петлюра. Сама Школа наказом Головної Команди Військ УНР № 2 від 27 липня 1921 р. була перейменована в (Державну) Спільну юнацьку школу (СЮШ)¹². Проте і у Вадовицях належне виконання учбових планів юнаками було ускладнене відсутністю приміщень для занять, що змусило командування армії до пошуку нового місця її перебування.

У жовтні 1921 р. СЮШ передислокували до табору Каліш, що дозволило продовжити справу освіти майбутніх старшин, піднявши загалом і рівень їх навчання¹³. Не обмежуючись тільки

⁹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.69.

¹⁰ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.69.

¹¹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.71зв.

¹² ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.501, арк.4.

¹³ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.529, арк.56.

військово-стройовою підготовкою юнаків, лекторський і постійний склад Школи (серед яких відомі військові фахівці Армії УНР – генерали С.Дядюша, О.Порохівщиків, С.Кульжицький, військовий інженер-електрик полковник Крицький та ін.) прагнули виховати свідомого, національно-розвиненого старшину-громадянина¹⁴.

Але менше ніж за місяць після переведення М.Шаповал звернувся до військового міністра Уряду УНР (на той час) генерал-хорунжого В.Павленка в Тарнові з листом (від 6 листопада ц.р.), яким звертав увагу останнього на велику кількість контролюючих СЮШ військових начальників. У ньому, зокрема, йшлося, що опинившись в Каліші, Школа підпорядковувалась начальнику групи інтернованих військ цього табору, генерал-інспектору Військ УНР, помічнику 3-го генерал-квартирмейстера, 3-му генерал-квартирмейстеру, помічнику начальника Генерального штабу, начальнику Генерального штабу, військовому міністру УНР. З них на той час у Калішу перебували перші чотири, при цьому, як зазначав М.Шаповал, від «цих чотирьох не маю спокою – нема ані одного дня аби всі вони не навіщали Школи». М.Шаповал риторично запитував: «а що ж буде як приїде весь Генеральний штаб»? І робив полемічний висновок: «Така складна підлеглисть, така сила начальників мене просто уб'є»¹⁵.

Перераховані посадовці Армії УНР, на думку М.Шаповала, не мали жодних повноважень аби щось «зробити для Школи, навіть залагодити самих дрібних справ, укласти необхідні програми, положення, перевести набору і т.д.», а з іншого боку «являють собою пункти певного роду перешкод ізза їх численности і взагалі через перебільшеність мертвої власти». Тому М.Шаповал вважав це «аномальним» та звертався з проханням врятувати його «від ізобілія мертвої власти, передавши Школу у

¹⁴ Свтимович В. До історії Кам'янецької спільної юнацької школи // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1936. – № 4. – С.5.

¹⁵ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.72зв.-73; ф.1075, оп.2, спр.822, арк.199.

безпосередню підлеглисть Військовому Міністрові»¹⁶. Але така пропозиція М.Шаповала не була, та зрештою, і не могла бути підтримана військовим міністром, бо її реалізація означала усунення Генерального штабу Армії УНР від будь-якого впливу на справу підготовки молодих старшин в СЮШ. Разом з тим, є підстави погодитись з думкою М.Шаповала, що така багатоланкова підпорядкованість СЮШ об'єктивно ускладнювала її діяльність.

Неготовність військового міністра (як, зрештою, й інших військових начальників), надати СЮШ хоча би мінімальну допомогу, призвела до того, Школа знову опинилась у дуже складних умовах, як з боку забезпечення, так і розташування. Через брак місця для її розташування 1-ша піша сотня СЮШ була розміщена у казармах Дивізійної (при 3-й Залізній стрілецькій дивізії) юнацької школи¹⁷, деякі курсанти якої мали низьку національну свідомість, що інколи призводило до дрібних непорозумінь та конфліктів між юнаками двох шкіл.

Взагалі, за оцінкою М.Шаповала, у кінці 1921 р. «стосунки національного характеру» в Каліші «не були ліпші за Вадовицькі», що вносило певну нервозність у середовище юнацтва СЮШ. Наближення холодів та брак найнагальнішого (одягу, взуття, достатньої кількості продуктів) підточували фізичні та моральні сили юнацтва. Частині юнаків аби звести «кінці з кінцями» вдається (за дозволом начальника Школи) час від часу виїжджати поза табір для виконання різних робіт, але це мало своїм наслідком погіршення якості їх навчання.

Зрештою незадоволення юнацтва реалізувалось у двох епізодах, які стали відомі командуванню Військ УНР. І якщо перший епізод – інцидент між старшинами таборової школи і юнаками 1-ої пішої сотні у зв'язку з грою останніми в карти (31 грудня 1921 р.) – поклав початок тривалому конфлікту між началь-

¹⁶ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.73зв.; ф.1075, оп.2, спр.822, арк.199зв.

¹⁷ З 1 січня 1922 р. – «Юнацька Школа прискореного випуску для підготовки старшин військового часу в таборі Каліш».

ником Школи генералом М.Шаповалом і помічником начальника Генерального штабу генералом Г.Янушевським, то другий випадок – «страйк» юнаків, що виявився у відмові юнаків слухати лекції в СЮШ та вимозі видати кожному 100 м.п. одноразово з тих сум, які були виділенні для поліпшення харчування на Різдво (9-10 січня 1922 р.), був «локалізований» заходами М.Шаповала (хоча у середовищі юнацтва лунали заклики за усунення його із займаної посади)¹⁸.

Після проведення відповідної роботи та видачі згадуваної суми (а також тимчасового відсторонення від займаної посади інспектора класів полковника Лорченка) начальнику школи все ж таки вдалось заспокоїти юнаків. І хоча відомості про це заворушення в СЮШ стали відомі прокурору Вищого військового суду УНР Ружицькому (10 січня 1922 р. останній навіть звернувся з проханням до помічника начальника Генерального штабу Армії УНР генштабу генерал-поручника Г.Янушевського розпочати розслідування цього інциденту), проте надалі дізнання у цій справі здійснювалось силами командування групи інтернованих Військ УНР в Каліші [документи, які би засвідчували результати розслідування, не віднайдені – *Авт.*].

За наслідками розслідування першого епізоду 3-й генерал-квартирмейстер Генерального Штабу Армії УНР генштабу полковник Василь Сігарів звернувся з рапортом (ч.11 від 11 січня 1922 р.) до помічника начальника Генерального штабу Г.Янушевського, в якому йшлося про випадок гри в карти (преферанс) юнаками Спільної Юнацької школи у приміщенні Школи (за дорученням начальника групи Військ УНР в Каліші генерала О.Удовиченка дізнання у цій справі було проведено вартовим старшиною в таборі сотником Залевським). Слід відзначити, що цей конфлікт можливо й не розвинувся би, якщо юнаки СЮШ зважили би на зауваження хорунжого Івана Ломовенка (випускника «Юнацької Школи прискороного випуску для під-

¹⁸ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.303, арк.44; спр.306, арк.21зв., 23, 30.

готовки старшин військового часу в таборі Каліш», який щойно отримав перший старшинський ранг). Очевидно, що остання обставина теж мала своє значення у тому, що конфлікт не міг так просто скінчитись, бо, по-перше, юнаки СЮШ ставились до молодих хорунжих «прискороного випуску» з певною упевненістю; по-друге, зауваження напевно було зроблено російською мовою; по-третє, без сумніву мало значення й те, що начальник Спільної Юнацької школи М.Шаповал неофіційно дозволяв юнакам вправлятись у цій картярській грі.

Але як би там не було, 31 грудня 1921 р. хорунжий Іван Ломовенко виконував обов'язки вартового старшини в казармі Дивізійної юнацької школи¹⁹, і знаючи про заборону гри в карти казармах для всіх вояків Армії УНР, цілком слушно зажадав її припинення юнаками СЮШ. Але учасники гри перейшли до буфету 3-ої дивізії, де продовжили грати в преферанс, звідки їх також попросили – після чого вони знову повернулись до приміщення своєї сотні, проігнорувавши заборону І.Ломовенка. Вони відмовились віддавати йому карти, а черговий в 1-й сотні юнак Євген Єщенко заявив про свою відмову виконувати розпорядження останнього²⁰.

Прихід до казарми т.в.о. начальника «Юнацької Школи прискороного випуску...» сотника Гриневича не призвів до залягодження конфлікту, бо останній, звернувшись до юнаків хоч і українською мовою, вжив окремі російські слова (за іншими свідченнями – він у цій ситуації послуговувався тільки російською²¹), що спровокувало юнака Мефодія Гаврусевича до гострого коментування цього: «от [...] 4 роки як є Україна, а ще й досі не навчився балакати по Українські, а балакає по Російські» (свідчення командира 1-ої чоти 1-ої пішої сотні СЮШ хорунжо-

¹⁹ Юнаки зі складу 1-ої пішої сотні СЮШ перебували у казармах Дивізійної юнацької школи (з 1 січня 1922 р. вона вже називалась «Юнацькою Школою прискороного випуску для підготовки старшин військового часу в таборі Каліш» – авт.

²⁰ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.303, арк.7, 12.

²¹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.69зв.

го Трохима Мошляковського)²². При цьому він можливо вжив нецензурну лексику на адресу сотника Гриневича, що без сумніву принижувало його гідність, після чого його (а потім й решту юнаків – гравців у карти) було запрошено до канцелярії та взято під арешт.

Щоправда, у рапорті полковника В.Сігаріва наводиться вже дещо інший вислів М.Гаврусевича на адресу сотника Гриневича: «Балакав би на Українській мові [...] пора вже за 4 роки вивчитись розмовляти», який, звичайно ж, не містить образи згаданому старшині. У свою чергу юнак Олексій Молодоженко назвав присутніх тут старшин «Юнацької Школи прискороного випуску...» «сволотою, денікінцями», зазначивши при цьому, що так він класифікує тих, хто послуговується російською мовою. Під час отримування пояснень юнаки (в їх числі були також Максим Сербін і Валентин Лазаркевич), на думку полковника В.Сігаріва, поводитись «викликаюче». Пізніше начальник школи генерал М.Шаповал жодним чином не покарав цих юнаків, мотивуючи це тим, що вживання російської мови в «Юнацької Школи прискороного випуску...» є досить поширеним, що не є нормальним, відтак карати підлеглих йому юнаків за ці зауваження вважав недоцільним²³.

Проте начальник групи інтернованих Військ УНР в Каліші О.Удовиченко, здійснивши за відсутності начальника СЮШ розслідування цього інциденту, наказав взяти під арешт згаданих юнаків за їх дисциплінарні проступки (на одну добу), склавши про це рапорт. Про цей інцидент було повідомлено М.Шаповалу та 3-му Генерал-квартирмейстеру Генерального штабу Армії УНР полковнику В.Сігаріву, який у свою чергу поінформував про це помічника начальника Генерального штабу генерал-поручника Г.Янушевського. Останній кваліфікував цей інцидент як «важке порушення військової дисципліни» з боку М.Шаповала, та звернувся до начальника Генерального штабу.

²² ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.303, арк.15.

²³ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.303, арк.7зв., 12-12зв., 16.

Генерал В.Петрів погодився із своїм помічником, разом з тим у своїй резолюції (від 13 січня 1922 р.) відзначив ганебність вживання «ворожої мови навіть в службових наказах» та доручив генералу М.Шаповалу вжити «самих енергійних заходів, прищепити майбутнім старшинам армії У.Н.Р., разом з високим патріотизмом... умілість поводитись чемно – осібно з тими особами, які мають на собі старшинські ознаки»²⁴. Надалі у випадку звернення до юнаків російською мовою – начальник Генерального штабу заповів, що їх «правом і обов'язком» було просити у такого старшини перейти на українську та повідомити про такий випадок командуванню Школи. Щодо гри в карти, то на думку начальника Генерального штабу, зобов'язуючим всіх документом є статут внутрішньої служби, затверджений Головним Отаманом Військ УНР, яким гра в карти не дозволяється²⁵.

Дещо пізніше начальник Генерального штабу (на той час) генерал В.Петрів у своєму дорученні (ч.176) генералові Г.Янушевському від 6 лютого 1922 р. звертав його увагу на «нескоординованість праці 3-го Генкварту з командою школи», причиною чого була, на його думку «відсутність контакту вищезгаданих начальників». В.Петрів вважав, що 3-й генерал-квартирмейстер Армії УНР полковник В.Сігарів мав «взяти безпосередньо персональну участь в організації як праці, так і внутрішнього життя школи не обмежуючись лишень вимогами листовних справоздань». Водночас начальник Генерального штабу доручав останньому «перевірити постановку ученої справи [...] порядок викладів» в СЮШ, а також «як найближче ознайомитись з персональним як ученим, так і виховним складом школи»²⁶.

Зрештою, у цій ситуації В.Петрів не вважав доцільним загорювати далі цей конфлікт та запропонував «залагодити все в позитивному змислі». Але ця думка не була почута жодною сто-

²⁴ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.303, арк.8-8зв., 9.

²⁵ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.303, арк.9зв.

²⁶ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.304, арк.11, 12.

роною. М.Шаповал вважав за можливе своєю владою усувати зі школи тих старшин, які на його думку, не виконували належним чином покладені на них обов'язки лекторів (вихователів) юнацтва, разом з тим такі усунення інколи робились не у відповідний спосіб (зокрема, шляхом звернень до польської комендатури в обхід командування групи та безпосередніх начальників школи (3-го генерал-квартирмейстера і помічника начальника Генерального штабу).

Відтак ця історія отримала своє продовження, бо генерал Г.Янушевський – викликавши М.Шаповала за два тижні потому – в «тоні піднесеному і подратованім» зробив йому низку зауважень, дорікаючи начальникові Школи у недисциплінованості. На думку М.Шаповала, таке ставлення до нього з боку Г.Янушевського, було «нічим не оправдане несправедливе, третируюче включно до образливості, понижуюче [...] службову гідність» начальника школи²⁷. Крім того, на початку лютого 1922 р. за наполяганням Г.Янушевського начальник Генерального штабу доручив полковнику В.Сігаріву здійснити комплексну перевірку роботи СЮШ, яка була завершена вже у середині березня.

Намагаючись мінімізувати її результати М.Шаповал 20 березня 1922 р. подав рапорт (ч.266) полковнику В.Сігаріву, в якому вкотре звертав його увагу на надзвичайно тяжкий матеріальний стан Школи, якого ще не знала СЮШ ані в Ланцуті, ані у Вадовицях. Лише «непомірні труди та напруження всього керуючого апарату» Школи дозволяла уникати «спаралізування навчання або й просто розпаду». Лектори, яких з великими зусиллями вдавалось залучати до роботи в СЮШ, за деякий час припиняли виклади – бо не отримували жодних доплат за свою роботу та були змушені влаштувуватись на приватні роботи аби мати хоч якісь кошти для існування. Інша проблема – неможливість забезпечити всіх юнаків взуттям (з 280 юнаків взимку 1922 р. – 70-80 осіб не мали взуття, і були змушені весь час ле-

²⁷ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.12-12зв.

жати, загорнувшись в коци). Разом з тим всі клопотання юнаків організовано (у складі всієї Школи) виїхати на роботи – відхилились командуванням Військ УНР, а забезпечувалась СЮШ всім необхідним, за оцінкою М.Шаповала, в останню чергу²⁸.

За кілька днів (23 березня 1922 р.) В.Сігарів завершив укладання й свого рапорту на ім'я помічника Генерального штабу за результатами здійсненої ним перевірки, який містив розгорнуту характеристику як основних напрямів її діяльності, так і особового складу СЮШ. Наголосивши на початку на критичній важливості Школи для нормального функціонування інтернованої Армії УНР, В.Сігарів відзначив, що вона на превеликий жаль «не відповідає тим вимогам, які на неї покладаються». З самого початку свого існування Школа кількоразово змінювала місце свого перебування, а також використовувалась на фронті як військова частина, що «кожного разу це її руйнувало і виконувати своє завдання Школа не могла». Так само в часі свого перебування в Польщі Школа змінила три табори (Ланцут, Вадовиці, Каліш), і кожного разу опинялась у дуже складних умовах. Невідповідним був побут юнацтва й в Каліші: «помешкання тісне; клясів, – крім двох зовсім не обладуваних, нема; навчання наукове переводяться в загальному помешканні без столів, лавок, стільців, клясових дошок; наукових приладів майже ніяких»²⁹.

Ще гіршою була ситуація з одягом і взуттям які «не відповідали найменшим вимогам: досить сказати, що цілком босих юнаків коло ста чоловік», з огляду на що було неможливо «провадити яки-б то було стройово-практичні навчання». Внаслідок того, що значна кількість юнаків перебувала на роботах, класи СЮШ інколи заповнювались ледь на половину (з 41 юнака III-го курсу відсутніми могли бути від 12 до 28 осіб). Негативно на навчальний процес впливала й «відсутність опалу і освітлення», що припиняло в Школі «всяку наукову та практичну підготовку», а також брак підручників, що не дозволяло відсутнім на за-

²⁸ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.70зв., 71-71зв.

²⁹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.15.

няття надолужити пропущені виклади. Нарешті, Школа не була забезпечена достатньою кількістю нестройових козаків, через відсутність яких юнаки були змушені робити все господарчі роботи: «вбирка [вбирання – *Авт.*] помешкань, переноска харчів та опалу від потягів до склепу [тут: складів – *Авт.*] і від склепу до кухні, чистка картоплі» та ін.³⁰

У своєму рапорті полковник В.Сігарів охарактеризував й забезпеченість Школи «персонально-постійним складом», наголосивши на необхідності відрядження для проходження служби у СЮШ найкращих старшин Армії УНР. Між тим дійсність була зовсім іншою, і хоча Школа мала у своєму складі цілу низку достойних старшин – здатних виступити вихователями юнацтва, часом до її штатів потрапляли зовсім невідповідні особи. У цьому контексті досить показовою є характеристика начальника Школи генерала М.Шаповала, як «людини енергійної і самостійної, але ж далеко не знайомої з ділом виховання і науковою працею». На думку 3-го генерал-квартирмейстера, М.Шаповал не міг «керувати і дати відповідні зарядження своїм безпосереднім помічникам, як з боку наукових предметів, так і з боку виховання майбутніх старшин», бо ж він сам «не має до цього певних знань [знань – *Авт.*] і певного погляду»³¹.

Такий невтішний для М.Шаповала висновок полковник В.Сігарів виводив з того, що Школа впродовж останнього року не мала програми стройово-практичної підготовки, а з 33 програм окремих предметів для перевірки були представлені тільки сім. Закидав В.Сігарів М.Шаповалу й виразний суб'єктивізм в оцінці заслуг підлеглих йому старшин Школи: коли один старшина міг мати подяки за службу та підвищення в посадах, а вже за короткий час начальник Школи міг усунути цього старшину зі СЮШ як «шкідливий елемент» (сотники Немоловський і Якимчук).

³⁰ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.15-15зв.

³¹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.15зв.

Отже, М.Шаповал – на думку В.Сігаріва – не вмів «розбиратись в питаннях службових і персональних», переносячи «персональне непорозуміння[...] на службовий ґрунт». Невідповідним було й те, що М.Шаповал досить часто вдавався до такого покарання як арешт старшин за різні дисциплінарні проступки (невиконання наказу, за самовільне залишення варти, за неявку на загальні збори, відмову вийти на роботу з юнаками, за «нечемну розмову» одного старшини з іншим). Неправильно вчиняв М.Шаповал і щодо відрахованих зі Школи за різні недостойні вчинки юнаків (переважно за крадіж та різні антидисциплінарні вчинки), які переводились до нестройової сотні Школи, хоча мали бути негайно видалені зі складу СЮШ³².

Полковник В.Сігарів згадав у своєму рапорті й про дозвіл М.Шаповала на гру в карти у Школі, що свідчило, на переконання 3-го генерал-квартирмейстера, про незнання начальником Школи військових статутів. Між тим такий дозвіл мав своїм наслідком те, що окремі юнаки програвали значні суми грошей, порції їжі, одяг та ін.³³ Також В.Сігарів дорікав М.Шаповалові й в тому, що останній не виконує його розпоряджень (із забезпечення Школи необхідним науковим приладдям та підручниками), а також приписів помічника начальника Генерального штабу – не подавши для перевірки програми курсів, які викладаються в Школі. В.Сігарів згадав і про те, що М.Шаповал жодним чином не відреагував на самосуд юнаків, які задля того аби виявити винуватця крадіжки, вдалились до методів фізичного дізнання (висікли різками двох підозрюваних юнаків, один з яких був невинним)³⁴.

³² ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.15зв.-16.

³³ Щоправда, жодного документального підтвердження таким випадкам автором статті досі не було віднайдено, відтак очевидно, що такі свої заяви полковник В.Сігарів спирав на непідтвержені свідчення недоброзичливців Школи. Хоча в СЮШ й було неофіційно дозволений преферанс – діяла повна заборона гри на гроші – авт.

³⁴ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.16, 23.

Від М.Шаповала В.Сігарів перейшов до характеристики старших офіцерів Школи, зокрема невисоко оцінив ділові якості помічника начальника СЮШ полковника Трутенка («слаба волею людина»), який зовсім не надавався для виховання юнацтва, потребуючи в цьому «постійних вказівок і спонукань». Натомість інспектор класів СЮШ полковник Лорченко – «людина надзвичайно працююча, енергійна – невідомо коли він спить, коли їсть; надзвичайно доброзичлива, школу любить і віддає їй всього самого». Завдяки його зусиллям, Школа була завжди «забезпечена шитками [зошитами – *Авт.*], олівцями, папером та інше, не гляючи на повну відсутність грошей». Щоправда, полковник Лорченко мав й недолік: «в роботі хаотичний, бажання дати юнакам якомога більш знань по всіх галузях і військових і невійськових (в школі викладалась біля 35 предметів до «кооперації» і «українізації церковного співу» включно)» призвело до того, що частина таких курсів не була завершена.

Згадав В.Сігарів і про начальників кінного (підполковник Цурканів) і артилерійського (полковник Ленартович) відділів, які були зразковими з фахового боку старшинами, маючи до того ж високі морально-ділові якості, та цілком відповідали займаним посадам. Решта ж старшин Школи – належала до молодшої генерації, які не були готові до виховної роботи з юнацтвом, а самі потребували звичайної військової підготовки³⁵.

В кінці свого рапорту полковник В.Сігарів пропонував «Юнацьку школу поставити на відповідну височинь і забезпечити її як з боку заосмотрення так і з боку відповідного складу керуючого персоналу», і робив очікуваний висновок про доцільність призначення нового начальника Школи. Такі висновки щодо СЮШ і ділових якостей начальника Школи спонукали М.Шаповала звернутись безпосередньо до начальника Генерального штабу Армії УНР генерала В.Петрива зі скаргою (від 23 березня 1922 р.) на Г.Янушевського (хоча це порушувало принцип їх подання «за командою», тобто спочатку вона мала бути

³⁵ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.16-16зв.

вручена 3-му генерал-квартирмейстеру Генерального штабу Армії УНР).

В ній М.Шаповал докладно переповідав історію розвитку свого конфлікту з генералом Г.Янушевським, який «унеможлиблював будь-яку спокійну працю в дуже і так тяжких обставинах». Начальник школи висловлював своє нерозуміння дій останнього та звертав увагу В.Петрива на дійсний стан речей в таборах: «Армія роззброєна, в своєму життю та діяльності спаралізована, розклад, деморалізація на кожному кроці, власть в начальників одна тінь, виломи не лише з військової дисципліни, а звичайно-людської та національної трапляються дуже часто».

М.Шаповал констатував, що в таких умовах і за відсутності будь-яких матеріальних засобів «тримати в руках, підпорядковувати, заставляти бодай часткову мінімальну працю давати в користь служби являється незвичайно тяжко». Як можна впливати на людину, яка не забезпечена навіть черевиками, «і ось замість допомоги при таких тяжких умовинах, замість підтримки з боку ген[ерала] Янушевського, котра дала би певність в роботі, зміцнила б ту службову підпорядкованість серед персоналу Школи, без якої немислима ніяка організаційно-будівнича робота, тим більше у військових частинах» М.Шаповал «знаходив цілком протилежне»³⁶.

Начальник школи вважав, що «допомога» Школі з боку генерала Г.Янушевського і полковника В.Сігаріва полягала у проведенні перевірок та підготовці рапортів цілком «в негативному дусі», що тільки ускладнювало роботу СЮШ. М.Шаповал пропонував врегулювати взаємини посадових осіб Генерального штабу та начальника школи так, аби вони не перешкоджали підготовці юнацтва в стінах СЮШ, а також вимагав собі «сатисфакції за те несправедливе надто понижаюче мою службову гідність та ображаюче поступування генерала Янушевського»³⁷.

³⁶ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.13, 26-28.

³⁷ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.13зв.

У свою чергу останній 26 березня 1922 р. звернувся з рапортом на ім'я начальника Генерального штабу, в якому виклав своє бачення цього конфлікту. Він зокрема, закидав М.Шаповалу «нерозуміння почуття честі українського Старшини та навмисне ображення цього почуття», що виявилось у зверненнях до польської комендатури табору задля усунення зі Школи та переведенні до інших таборів старшин СЮШ; незнання військової служби (через необізнаність М.Шаповала зі статутами), «невиконання наказів начальства», «невміння відірвати службові справи від приватних» та ін. У цьому переліку «проступків» М.Шаповала фігурувало й «невміле і навіть шкідливе виховання юнаків», бо за неперевереними даними він заявляв буквально наступне: «Коли старшини не будуть балакати по українські, то щоб їх бити по морді» (зі слів юнака Білозіра). Г.Янушевський вважав, що «нова метода виховання» юнака, запропонована М.Шаповалом є шкідливою для Школи та армії, і пропонував або заборонити її впровадження, або звільнити його із займаної посади³⁸.

Але ця дискусія жодним чином не могла причинитись до поліпшення становища юнаків Школи, які на відміну від переважної більшості таборян, що у цей час виїхали на роботи, мали залишатись в таборі задля продовження власної освіти. Тим не менш через надзвичайно складний матеріальний стан 50 юнаків кінного дивізіону СЮШ 20 березня 1922 р. подали рапорти (однакового змісту) про їх відрядження до кінних частин Армії УНР, що уможливило би для них виїзд на роботу³⁹. Але всі клопотання генерала М.Шаповала у цій справі (й, зокрема, звернення до військового міністра Уряду УНР генерала А.Вовка) закінчились нічим – останній категорично відмовив у такій можливості, пообіцявши «оскільки дозволять можливості поліпшимо

³⁸ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.21-24зв.

³⁹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.304, арк.25, 29, 30-77, 79.

стан, щоби юнацтво закінчило освіту» (резолуція від 27 квітня 1922 р. на рапорті начальника СЮШ)⁴⁰.

Але знов таки, жодних матеріальних ресурсів для будь-якого – хоча би мінімального – «поліпшення» не було знайдено. Констатація цього факту містилась у рапорті (ч.128 від 28 березня 1922 р.) полковника В.Сігаріва помічникові начальника Генерального штабу Армії УНР, за спостереженнями якого юнаки СЮШ перебували «в надзвичайно прикрому стані що до одягу білизни, взяття й таких предметів першої потреби як ложка, ніж, видельце, філіжанка і т.инш.», тобто не мали цих речей, а стан їх одностроїв був «прямо таки жакливий». З огляду на це полковник В.Сігарів вважав, що іменувати їх хорунжими в такому вигляді й стані просто недопустимо, бо це тільки збільшить їх пригнобленість, а омріяний кожним юнаком момент приєднання до старшинського корпусу Армії УНР ніяк не поліпшить їх матеріального становища⁴¹.

На його думку, «випуск старшин до частин босими, обдертими й брудними» замість підсилення армії тільки збільшить кількість «ремствуючих на свою долю», а крім того – це негативно позначиться на їх авторитеті. Аби запобігти цьому полковник В.Сігарів вважав конче необхідним знайти можливості для забезпечення молодих старшин двома змінами натільної та постільної білизни, комплектом одягу (френч, шинель, шапка, пасок, парою взуття, двома рушниками та носовими хустинками та ковдрою). Крім того, старшинам мала бути й вручена хоча би мінімальна сума (5 тис. м.п.) для придбання інших речей першої необхідності⁴². На цей час (станом на 28 березня 1922 р.) у складі СЮШ перебувало 400 юнаків, 68 старшин і 244 козаки⁴³, і переважна їх кількість (не тільки випускники) – потребувала матеріальної допомоги.

⁴⁰ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.304, арк.109.

⁴¹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.304, арк.26-26зв.

⁴² ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.304, арк.26зв.-27.

⁴³ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.304, арк.25.

Такий невідрадний фінансово-речовий стан Школи жодним чином не спонукав її начальника і генерала Г.Янушевського «закопати сокиру війни», їх протистояння продовжувалось і надалі. Так, зокрема, 12 квітня 1922 р. М.Шаповал знову звернувся до начальника Генерального штабу Армії УНР з довірочним «додатком до скарги», в якому просив «оберегти» його «від тих нервозно-подратованих випадків з боку ген[ерала] Янушевського, котрі майже безпереривно в бізі [русі – *Авт.*] нашого щоденного життя повторюються». На думку М.Шаповала, генерал Г.Янушевський використовував будь-яку можливість для з'ясування стосунків, інтригував проти начальника Школи, погрожував опублікувати компрометуючу його інформацію в газетах, оскаржував рішення М.Шаповала передати в травні 1921 р. 15 тис. м.п. (із загальної суми 75 тис. м.п.) жіночій громаді СЮШ на тій підставі, що це «скарбові» гроші, які були незаконно витрачені на дружин старшин Школи. З огляду на все це М.Шаповал просив начальника Генерального штабу вплинути на генерала Г.Янушевського, бо для таборового загалу їх особистий конфлікт дедалі більше набував характеру персональної боротьби, що не було в інтересах генералітету Армії УНР⁴⁴.

Але потреба забезпечення нормального функціонування школи все ж таки залишалась на першому місці, і час від часу 3-й генерал-квартирмейстер і начальник Школи знаходили спільну мову. Зокрема, 27 квітня 1922 р. полковник В.Сігарів доручив начальнику СЮШ генералові М.Шаповалу підготувати силами курсових старшин укладання «докладнішої, до дрібниць, характеристики на кожного юнака, з узглядненням в цій характеристиці всіх його фізичних, моральних, смислових, національних, громадянських, товариських властивостей та прикмет». У майбутньому такі картки мали вестись з першого дня навчання у СЮШ, і до них мали регулярно вписуватись всі ці дані, «не оминаючи найменшого принагідного випадку чи навіть дрібниці»⁴⁵.

⁴⁴ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.14-14зв.

⁴⁵ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.304, арк.97.

Влітку 1922 р. у черговий раз ускладнилась справа з харчуванням юнаків, що було зумовлено з недодаванням частини продуктів польською службою постановя. Як повідомляв своїм рапортом (від 15 червня ц.р.) булавний старшина для доручень підполковник Варфоломій Євтимович 3-му генерал-квартирмейстеру Генерального штабу – польська служба поставання невчасно видавала деякі продукти, окремі – не надходили до табору зовсім, у зв'язку з чим частину продуктів треба було продавати, а на виручені гроші закуповувати хоч би мінімальну кількість цибулі, оцту, дров та вугілля для приготування їжі.

В.Євтимович констатував відсутність будь-яких зловживань при цьому, разом з тим звернув увагу на те, що кухня СЮШ працює не достатньо ефективно, причиною чого він уважав «малий догляд з боку відповідальних за харчування чинників» та «малу рухливість і недостатню ініціативу завідуючого харчуванням»⁴⁶. Юнаки отримували козацький пайок, але внаслідок згаданих обставин їх порції були меншими, і їх харчування залишало бажати кращого, хоча у весняний та літній час існувало значно більше можливостей для урізноманітнення їх раціону, причому без зайвих витрат (як то збирання шавлю в полі для заправки борщу).

У своїй відповіді М.Шаповал пояснював ці недоліки нестачею козаків для роботи на кухні та відсутності дійсно відповідальної людини, якій можна було би доручити контроль за збереженням продовольства для юнаків Школи, бо постійне недоїдання та скудність пайків призводили деморалізації частини навіть випробуваних у боях вояків. Взагалі, вважав М.Шаповал, доручати збереження продуктів голодній людині було недоцільно, бо в такому випадку завжди існуватиме вірогідність її зловживань⁴⁷.

Конфлікт між начальником СЮШ і згадуваними старшинами Генерального штабу тривав й надалі, на підтвердження чого

⁴⁶ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.307, арк.29-29а.

⁴⁷ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.307, арк.30-31.

свідчить лист М.Шаповала (від 30 червня 1922 р. з грифом «таємно») до Головного Отамана Військ УНР С.Петлюри, в якому М.Шаповал класифікував ставлення полковника В.Сігаріва і генерала Г.Янушевського до СЮШ як «активно-вороже»⁴⁸. У цьому листі М.Шаповал навів короткий нарис своєї діяльності на посаді начальника СЮШ, а також подав короткі характеристики 26 старшинам, які були у різний час усунуті ним зі Школи за різні дисциплінарні проступки та незадовільні морально-ділові якості. Насамперед, М.Шаповал доклав всіх зусиль для українізації постійного складу Школи, і домогся того, що на цей час «національна свідомість Школи є загально всіма призна-на»⁴⁹.

Особливо непокоїв М.Шаповала «бюрократизм, антидемократичність і реакційність» деяких співробітників Генштабу, які «взаємно між собою сплітаючись, творять дух, котрим [...] ди-хає Генеральний Штаб на Школу», і який «теж являється грун-том непорозумінь і тяжких взаємин». На його думку, «із за са-мих дрібних, нікчемних справ, які можна полагодити парою слів» генштабісти «заводять безконечну писанину» з обміном «рапортами, відношеннями, приписами, листами, запитами, по-ясненнями і т.д.»⁵⁰. Таким чином витрачаються дорогоцінні ре-сурси – матеріальні та душевні, але зрештою всі ці справи ні чим не закінчуються. Тоді як дійсно важливі для Школи справи (підготовка положення про Школу, програм, інструкцій, планів навчання) не вирішуються – більше того, Генеральний штаб й не збирається цим займатись, вимагаючи проекти цих документів від командування Школи для затвердження.

Характеризуючи ставлення окремих співробітників до Школи М.Шаповал не шкодував сильних висловів, на його дум-

⁴⁸ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.63зв.

⁴⁹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.69. (На цій сторінці листа М.Шаповала присутня приписка олівцем, зроблена рукою генерала М.Юнакова: «Правда», що свідчить про слова начальника Школи відповідали фактичному стану справ – авт.)

⁵⁰ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.75зв.

ку воно було: «ворожим і руйнуючим... неприхильним і неприримим на кожному кроці». М.Шаповал не сприймав й кадрову політику Генерального штабу, коли до складу лекторського складу Школи відряджались «непотрібні» та «малоздібні» (на думку М.Шаповала) старшини (генерал Пороховщиків, полковник Трутенко, підполковник Нізієнко, сотник Щербаків), натомість дійсно талановитих старшин Генштаб намагався відкликати до свого складу (командиру кінного дивізіону підполковнику Цурканову тричі пропонувалось зайняти одну з посад у Генеральному штабі) або безкінечно тягнув з їх призначенням (піврічне очікування підполковником Алексінім наказу про своє призначення командиром пішого куреня СЮШ)⁵¹.

Некомпетентність співробітників Генерального штабу, на думку М.Шаповала, виявлялась й у виданні алогічних наказів (розпорядження про прискорення завершення курсу навчання, що призвело до трьохмісячного очікування юнаків на оголошення наказу про присвоєння їм першої старшинської ранги після складання ними випускних іспитів та наявності вже підписаного наказу та виділених коштів для їх іменування хорунжими. Але найголовнішою потребою, задоволення якої могло би піднести рівень навчання в Школі, М.Шаповал вважав першість СЮШ у забезпеченні матеріальними ресурсами. В іншому випадку – «боротьба за самі елементарні речі потребування [...] викликає самі низькі інстинкти, одного в одного зубів вириває, підлоги, крадіжі вночі дров та вугілля для кухонь, підкупи польських вартових та нижчих урядовців» – надзвичайно негативно впливатимуть на моральний стан юнацтва, яких за жодних обставин не можна занурювати «у такого роду боротьбу за існування»⁵².

Напевно, що це звернення начальника школи було почуто, бо попри всі пропозиції старших військових начальників (полковника В.Сігаріва і генерала Г.Янушевського) про усунення

⁵¹ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.76.

⁵² ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.306, арк.76зв.-77.

М.Шаповала з посади начальника СЮШ не були підтримані генерал-інспектором Військ УНР та військовим міністром уряду УНР. До середини липня 1922 р. випусковий курс СЮШ завершив своє навчання, а командування Військ УНР віднайшло кошти для їх матеріальної допомоги з нагоди їх випуску зі Школи. 19 липня 1922 р. 3-й генерал-квартирмейстер полковник В.Сігарів своїм рапортом ч.242 повідомляв начальнику Генерального штабу В.Кушу, що для випуску 115 юнаків СЮШ було асигновано 200 тис. м.п., у розрахунку 1 тис. на кожного, решта (85 тис. м.п.) мала була витрачена на організацію випускних урочистостей. З огляду на те, що значна кількість юнаків вже виїхала до ЧСР для навчання у тамтешніх вищих школах, В.Сігарів пропонував роздати ці гроші між тими, хто ще залишався у таборі, що збільшило би їм обсяг матеріальної допомоги вдвічі. Але В.Куш не погодився на це, аргументуючи неможливістю змінити вже затвержені усіма військовими начальниками витрати⁵³.

Асигновані кошти дозволили достойним чином організувати другий випуск (в часі інтернування) молодих старшин з СЮШ, який було здійснено 28 липня 1922 р. у кількості 114 осіб (83 – з пішого, 16 – з кінного і 15 з гарматного відділів Школи)⁵⁴. Їх подальше відрядження до дивізій Армії УНР позитивно вплинуло на моральний стан інтернованого українського вояцтва – бо на командні посади призначались молоді хорунжі з достатньо ґрунтовною військово-спеціальною підготовкою, які до того ж мали практичний досвід для успішного проходження служби як в піхотних, так і в кінних та артилерійських частинах.

Великою мірою це стало можливим завдяки тому, що постійний та викладацький склад Спільної юнацької школи Армії УНР, об'єднаний зусиллями начальника Школи генерал-хорунжого М.Шаповала ані на день не припиняв своєї надзви-

⁵³ ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.307, арк.35.

⁵⁴ ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.810, арк.123; спр.1047, арк.100. (Їх поіменний розпис див.: Тинченко Я. Вказ.праця. – С.283-284).

чайно потрібної для українського війська роботи з освіти та виховання юнацтва. Попри всі труднощі таборового існування, переїзди, відсутність ресурсів, коштів та приміщень, потрібних для організації нормального функціонування СЮШ, підготовка юнаків тривала – так само, як продовжувалось їх національне освідомлення.

На діяльність Школи накладали свій відбиток непорозуміння між відповідальними службовцями Генерального штабу Армії УНР (полковником В.Сігарівим і генералом Г.Янушевським) і начальником СЮШ М.Шаповалом, що виникли на ґрунті різних підходів до змісту навчання, але які в своїй основі зрештою мали персонально-особистісне несприйняття один одного. Критика ними начальника Школи без сумніву мала й раціональні аспекти, проте в умовах таборового існування, позначеного браком усього необхідного для роботи СЮШ, коли згадані військові начальники жодним чином не могли (а можливо, у деяких випадках й не хотіли) надати юнацтву реальної допомоги – перетворювалась у критиканство, яке вносило нервозність у лави юнацтва Школи та лише загострювало ситуацію.

СЮШ продовжувала свою діяльність й надалі, здійснивши ще два випуски старшин, внісши в такий спосіб свій поважний внесок у розбудову старшинського корпусу Армії УНР. Кожному з випускників Школи у подальшому судилась своя доля, але закладені переважній більшості з них тривкі підвалини державницького розуміння потреб незалежної України вирішальним чином визначили їх подальше життя та діяльність.

References

Sribnyak, I. (1997). *Obezzbroyena, ale neskorena: Internovana Armiya UNR u taborakh Pol'shchi y Rumuniyi (1921-1924 rr.)*. – Kyiv-Filyadel'fiya. [in Ukrainian]

Tynchenko, Ya. (2011) *Ofiters'kyu korpus Armiyi Ukrayins'koyi Narodnoyi Respubliky (1917–1921)*. – Kyiv. [in Ukrainian].

Butkevych, L. (1977). *Spil'na viys'kova yunats'ka shkola*. Tryzub, 81, 16-18. [in Ukrainian].

Otreshko-Ars'kyu, M. (1973). *Voyenni shkoly armiyi UNR*. Tryzub, 71, 9-11. [in Ukrainian].

Golubnichaya YU.V. *Voyennyye shkoly Armii UNR v Pol'she v 1921-1924 gg.: spetsifika funktsionirovaniya i komplektovaniya*. Klio, 5 (89), 123-129. [in Russian].

Yevtymovych, V. (1936). *Do istoriyi Kam'yanets'koyi spil'noyi yunats'koyi shkoly*. Litopys Chervonoyi Kalyny, 4, 4-6. [in Ukrainian].